

Hermann Veronika

Helló, röfi!

Kerékgyártó István: *Szeretett gazdám, avagy egy vezér ifjúkora.* Budapest, Kalligram 2020.

Kerékgyártó István 2020-ban megjelent regénye, a *Szeretett gazdám* elég zavarbaejtő könyv. Tartalma viszonylag röviden összefoglalható: a fiktív kelet-európai szocialista országban játszódó regény a hatalom természetéről szól. Főhőse, a nehéz sorból származó, becsvágyó, tehetséges és cinikus Luko Voditi történetén keresztül szenvtelen pesszimizmussal mutatja be, hogy a keleti blokk országaiban a hatalom és a rendszerek működési mechanizmusa évtizedek, sőt évszázadok óta ugyanaz, legfeljebb időnként kommunista, máskor meg nemzeti mázzal öntik le. Az álságos ideológiai lózungokat leszámítva semmi nem változik a dohos, szájszagú, urambátyám viszonyokat kultiváló világokban; nem változik a kiszolgáltatottság és a nyomor; a hízélgés és a megfélemlítés, a közöny és az apátia, a cinizmus, amely áthatja a személyes és szakmai viszonyokat egyaránt. Ahogyan a regény kezdőpontjául kijelölt 1970-es években, úgy a rendszerváltozások után vagy az illiberális rendszerek csúcsra járatásának jelenében is elképzelhetetlen, hogy létezik másféle világ, másféle jövő, másféle élet. A polgári világ és liberális demokrácia illúzió: Kerékgyártó ifjú hőse pedig ezen társadalmi berendezkedések megszemélyesítője.

A regény elbeszélője azonban mégsem az erőszakos és mélyszegény családból származó, végül egy ország diktátorává váló Luko, hanem az egyetlen lény, akihez bármiféle érzelem fűzte: egy Tarete nevű *disznó*. Az állatot a regény elején levágják, az egyes szám első személyű elbeszélő csak ekkor vált jelen időbe. Az olvasó rájön, hogy akit eddig Lukónak gondolt, az a halott disznó, aki nemcsak a későbbi zsarnoknak, hanem hűséges alattvalóinak is szimbolikus alakzata lesz. A disznó a disznómennyországból (?) követi Lukót, és minden cselekedetét legitimálja: legyen az elhagyott mester, kihasznált szerető vagy megfélemlített kolléga, a vezérnek csakis igaza lehet. Luko már gyerekkorában a disznó vezére lesz, és persze ezzel a könyv azt a kérdést is implikálja, hogy vajon nem mindenki disznó-e, aki ilyen vezért megtúr?

Kelet-Európa

Azért is írtam a bevezetőben Kerékgyártó könyvéről, hogy zavarbaejtő, mert nem egyszerű regényként olvasni. Jól azonosítható mintákkal dolgozik, konkrét társadalmi helyzeteket,

fordulatokat és modelleket helyez egy lényegében bárhol elképzelhető kelet-európai kontextusba, ezáltal pedig antropológiai és politikai-hatalomtechnikai olvasatnak kínálja föl magát. A szöveg legfontosabb – nevezzük így – metatextusai között ott van George Orwell *Állatfarm* című regénye, de meglehetősen hasonlóságokat mutat Dragomán György *A fehér király* vagy Bodor Ádám *Sinistra körzet* című munkáival is. Ezekben a művekben nemcsak az a közös, hogy a diktatúra gyomorszorítóan és -forgatóan értelmetlen, igazságtalan és félelmetes működését egy korlátozott tudatú elbeszélőn keresztül érzékeltetik, hanem mindegyik eljátszik a tér és az idő felcserélhetőségének ideájával is. Referenciális utalásokból (filmek, lemezek, sportesemények, politikusok) kiderül, hogy regényidő Kerékgyártónál az 1970-es évek és az 1990-es évek eleje között zajlik, a helyszín azonban – ahogyan korábban utaltam rá – egy tetszőleges kelet-európai szocialista ország. A nevek kimódoltsága, kevert jellege (Voditi, Mekan Wurm, Grub, Nevinka, Gyuszi) egyrészt utalás a terület etnikai sokféleségére, azonban azt is mutatja, hogy ezek a rendszerek mindenhol ugyanúgy működtek, mindenkiből a hatalom és Szeretett Gazdám aláztos szolgáját hozva létre. Bár sokszor leginkább balkáninak tűnik, a földrajzi és a tárgyi környezet leírása is a nevekhez hasonlóan működik: az országnak van tengerpartja (ami Jugoszlávia mellett akár Románia vagy Lengyelország is lehet), mezőgazdasága a téészesítés után elmaradottnak tűnik (ez mindegyik volt szocialista országra igaz), gasztronómiájának része a juhturós puliszka, a baklava és a kofola is. A kátyús utakon Lada, Zasztava és Trabant zötyög, a hegyek pedig nem a kikapcsolódás, hanem a megaláztatások helyszínéül szolgálnak. Az országban muszlim kisebbség él, ami újfent Jugoszlávia felé tolná az olvasó prekoncepcióit, akinek azonban érdemes idejekorán felfüggeszteni a referenciális találgatást: az olvasás tapasztalatának pont az válik elemi összetevőjévé, hogy mindegy, hol járunk, mert az eljárásrend, a szokások, a bűnök és az áldozatok egyaránt ismerősek. „Azonban az egész keleti blokk, benne a hazája is, a rendetlenség birodalma volt. A totális fejetlenségé, amit hazugságok hálózata tartott össze.” (132.)

A szöveg felépítése modellezi a főhős dramaturgiai célosságát: Luko Voditi folyamatosan feljebb akar jutni, mígnem olyan csúcsra ér, ahol már nincs fölötte senki. Ezt a piramisszerű haladási irányt a szöveg narratív szerkezete is megerősíti. Luko a faluból kiszabadulva egyre nagyobb helyekre, ezzel párhuzamosan pedig egyre totálisabb hatalmi rendszerekbe kerül, hogy végül aztán, a cinizmus és a becstelenség apoteózisaként, valóban a csúcsra jusson. Az alábbiakban a hatalom jelölőjeként működő, azzal metonimikus viszonyba kerülő társadalmi intézményeken keresztül kísérlem meg bemutatni a *Szeretett Gazdám*

szövegszerű működés módját, egyben pedig az antropológiai értelemben kiterjesztett hatalomfogalmat, amit a szöveg nem-referenciális és a valóság referenciális kelet-európai közegeiben az összes ócska diktátor a ma napig alkalmaz.

Apa

Luko Voditi mélyszegény családba születik, apja nemcsak veri és megalázza, hanem, ahogyan hamar kiderül, soha nem szólítja a nevén. A saját történethez való hozzáférés lehetetlenségét éppen ez a kívülállás, név, vagyis jelölő nélküli hontalanság jelenti. Hiába nőtt fel ezen a helyen, ezen emberek között, az idegenség lesz az alaptapasztalat, ami megteremtí a sehova nem tartozás érzésén keresztül a mindenkit kihasználó, könyörtelen cinizmust. Lukót voltaképpen a disznó iránt érzett szeretete, illetve saját családjára iránt érzett megvetése és gyűlölete ébreszti rá arra, hogy tudniillik a szűkebb, szó szerinti családba, a tágabb (iskola, katonaság) és a metaforikus politikai közösségbe (haza, állam) azért nem illeszthető be saját identitása, mert az egyik felszámolja a másikat. Ahogyan halad előre a cselekmény, ahogyan egyre nagyobb befolyással bír, szimbolikus apafigurákkal ismerkedik meg, és kerül egyre magasabbra, képzeletbeli csúcsa felé törve, úgy válik egyre inkább a hatalom üres jelévé, amely pusztán megvalósítja azt, amiről a fogalom technikai definíciója szól. Miközben az olvasó pontosan tudja, hogy ennyire kiszámított és mestersen zsarnoki aligha lesz valaki huszonévei végére, azt is borzongással fedezi fel, hogy a megfélemlítés, zsarolás, kihasználás, megfigyelés, feljelentés, árulás regénybeli epizódjai saját (kelet-európai) hazájának múltját és jelenét jelentik. Luko választott apáinak sora a hatalom felé vezető út egy-egy állomásait jelentik: a falubeli agronómus, Arthur Nobil javasolja neki, hogy menjen gimnáziumba a közeli nagyvárosban. A gimnáziumi évek alatt, hogy megszabaduljon osztálytársai zaklatásától, elkezd bokszolni, ami nemcsak a macsó, patriarchális világ miatt fontos, hanem edzője, Zoltan Iskusan miatt is. Amikor Zoli Onkel azt akarja, hogy tanuljon meg vesztíteni, Luko dühében otthagyja, és soha többet nem bokszol. Amikor később miniszterként találkozik az akkor már sportegyetemen tanító edzővel, egy tollvonással ellehetetleníti a karrierjét. Az egyetem alatt mentora Umen Právník kommunista titkosügynök és büntetőjogász, aki bevezeti a politikába és az alvilágba egyaránt. Később, mivel túl sok mindent tud, belügyminiszterének nevezi ki, de kizárólagos hűséget vár el cserébe. A diktátoroknak egy idő után csak lojalításra van szüksége, tanácsra semmiképpen.

Nemcsak a magyar irodalom ismert aparegény-paradigmája, de például Viktor Jerofejev *A jó Sztálin* című regénye is kiváló példáját adja a diktatúra és az apa alakjának egybemosására, mintha a diktatúra mint a mindennapok tapasztalatára és az általános, felsőbb

eszmeiségre éppúgy kiható rendszer akként válna a szubjektum számára interiorizálhatóvá, hogy az emlékezésből is kitiltja egy normális apafigura jelenlétét. Az általában nevelődési vagy anti-nevelődési¹ regényekként is olvasható aparegények allegorizációjához alkalmasnak tűnik a hosszú ideig tartó, szovjet típusú berendezkedés, hiszen biztosítja az alakuláshoz szükséges időt az apaállam cserealakzat fenntarthatósága folytán. Az iszákos, egész családját terrorizáló apa először félelmetes, később pedig szánalmas figurának tűnik, aki egész életét egy sáros falu tehenészeként töltötte. Luko azonban minden új helyszínen talál magának apafigurákat: nemcsak a tét egyre nagyobb, hanem mindegyik eggyel nagyobb mértékben járul hozzá Luko despotává válásához. Az is közös ezekben a szellemi apákban, hogy Luko végül mindegyiket megunja és otthagyja: egy belső monológban ezt verbalizálja is. A helyekhez hasonlóan az apákra is csak addig van szükség, amíg egyedül nem marad a csúcson.

Katonaság

Ahogy általában a diktatúráról szóló regényekben, a katonaság itt sem az erények, a bátorság és a hazaszeretet, hanem sokkal inkább az aljas szívatások, megalázó, értelmetlen feladatok, lúzer naplopás, öncélú kegyetlenkedés megfelelője. „Ami valójában sem férfias, sem kiképzés nem volt, de még csak kemény sem, hanem sunyi, alattomos basztatás. A részeges hivatásos állomány saját nyomorúsága miatt elkövetett primitív bosszúja az alávetettekkel szemben.” (137.) A katonaság és a diktatúra egymásnak való megfeleltetése nem a legeredetibb trükk a narratív cselek közt, itt azonban (szerencsére) más célt is szolgál. A számos társadalomkutató és irodalmár által megénekelte, az engedelmes testek és állatias ösztönök sajátos elegyéből fenntartott, hierarchikus és atavisztikus rendszer ugyanis Luko számára nemcsak kellemetlen élmények, hanem a jellem igazi átfordulásának is színhelye lesz. Korábbi ökölvívó eredményeire hivatkozva a hadsereg bokszklubjába akarják küldeni, ő azonban ellenáll. Ezért egyrészt klasszikus büntetőfeladatokat kap – mosogatás, latrinapucolás, éjszakai ébresztők –, másrészt a laktanya alkoholista és gyáva alezredese besúgónak használja. Luko végül már nem is undorodik – a feladattól vagy saját magától –, hanem felismeri, hogy ez az egyetlen módja a túlélésnek. Ahogy később az egyetemen, a hadseregben is olyanokról jelent, akik az útjában állnak. Nem csoda, hogy egyetemi és politikai karrierjét is ennek szellemében tölti.

¹ Luko Voditi története remek példája az anti-nevelődésnek, hiszen amilyen gyors ütemben fejlődik ereje és tehetsége, olyan hirtelen tűnik el belőle bármilyen erkölcsi és érzelmi aggály.

Politika

A besúgás ugyanis elkíséri Lukót a regényben. A katonaság után egy évig egy tengerparti város főiskolájára kerül, ami azonban még fontosabb, itt ismeri meg az ötvenes éveit taposó kaviárcsempész Dorintát. Luko először maga sem tudja eldönteni, hogy anyai vagy szeretői érzelmeket táplál irányába a nő, ám hamar kiderül, hogy utóbbiakat. Kettőjük kapcsolata kölcsönösen abuzív, a nő szexuálisan használja ki Lukót, aki pénzt és ételeket kap cserébe – vagyis a szó klasszikus értelmében prostituálja magát. Ennek ellenére a disznó mellett az élveteg Dorintá lesz az egyetlen, akihez valami érzelemféle fűzi a főszereplőt. Az átverések, árulások, kihasználások és megfélemlítések tükörijátékává váló regényben nincsenek egyenrangú felek, csak pillanatnyi hierarchiák. Rablóból pandúr, jelentőből jelentett válik – a szó szemantikai és politikai értelmében is. Luko az egyetem alatt is besúgó lesz, részt vesz az induló ellenzéki mozgalmakban, még meg is vereti magát a rendőrökkel egy tüntetésen, hogy hitelesebbnek tűnjön – hogy aztán ellenzéki hős, elnökhelyettes, végül elnök legyen. Egykori tartótisztje a rendszerváltozás körül már az ő beosztottja, és mindenkiről minden titkos adatot átad neki. Luko tehát átmenti a szocializmus megfigyeléseit a demokráciába, hogy aztán azokkal tartson mindenkit sakkban. „Tudta, ő már politikus, aki az ellenfelével nem lehet kíméletes: vagy megsemmisíti, vagy az semmisíti meg őt.” (299.) A kör bezárul: az általa megfigyelték nem tudják meg, hogy az egész átverés volt. Ügynökakták, isten veletek.

Első választott apja, a falubeli nacionalista agronómus mesél Lukónak a Szent Erekléről, amit először elástak a fasiszták, de aztán a '70-es években visszakerül az országba. A kultikus tárgyat az első király csináltatta, és azóta – egészen a szocializmusig – minden király azzal ment még aludni is. Jelentése és ereje egyaránt mágikus, tulajdonosa pedig az egész ország korlátlan ura. Vagy legalábbis ezt képzeletében magáról. Nem árulok el nagy titkot azzal, hogy Luko az utolsó jelentben a Szent Ereklé előtt fekszik, görcsökben rángatózik, hatalomittas örömeiben zokog, még merevedése is van. Elérte a célját, ő lett a despota. Mindenkin átgázolt, mindenkit átvert, a látszólagos szabadság leple alatt sovinszta, gyűlölködő pokolba taszította saját országát. Övé a Szent Ereklé, egyedül van a csúcson. Remélem, hogy onnan fog a legnagyobbat zuhanni.